

immers, zoals De Rooy ook aangeeft in zijn voorwoord, een centraal belangstellingspunt van de politiek-culturele theorievorming en historiografie. Hoewel deze kwestie in de verschillende bijdragen zijdelings aan bod komt, hadden de auteurs er ongetwijfeld goed aan gedaan haar voor iedere periode opnieuw te thematiseren. Op die manier hadden zij zichzelf meteen een werkbaar criterium verschaft voor de grenzen van hun eigen bijdrage.

Marnix Beyen

J. van Genabeek, *Met vereende kracht risico's verzacht. De plaats van onderlinge hulp binnen de negentiende-eeuw se particuliere regelingen van sociale zekerheid* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 1999, IISG Studies + essays XXIX; Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1999, 368 blz., f58,-, ISBN 90 6861 172 0).

Indien, aldus luidt de stelling van Van Genabeek in deze VU-dissertatie, de geschiedenis van de sociale zekerheid wordt beschouwd op de lange termijn van de vroegmoderne naar de moderne periode, dan dient de negentiende-eeuwse fase van privatisering in aanmerking te worden genomen. Die eeuw is immers een soort intermezzo tussen de publieke regelingen tot en met de achttiende eeuw en verstatelijking sinds de opkomst van de moderne sociale zekerheid vanaf omstreeks 1900. Nieuwe vormen van privatisering signaleert de auteur wederom in onze eigen dagen, met name de nieuwe wetgeving in de jaren negentig van de twintigste eeuw.

Het is terwille van een goed begrip van deze zeer langetermijntontwikkelingen van Van Genabeek een goede keus geweest om een studie te wijden aan de rijkdom van negentiende-eeuwse vormen van onderling hulpbetoon naast de armenzorg en de typisch commerciële verzekeringen van toen; de onderlinges waren tegelijk particulier — voor een deel ook winstgericht — en sociaal. Dit laatste fenomeen is niet alleen in Nederland te ontwaren, zoals uit een beknopte vergelijking met Duitsland en Engeland blijkt. Binnen de onderhavige onderlinge hulp onderscheidt Van Genabeek de informele circuits van verwant- en buurtschap en de formele beroepsgebonden en algemene fondsen. Alleen deze laatste categorie is in het boek behandeld. Deze fondsen zijn sociologisch vrij precies te localiseren. Zij richten zich op sociale middengroepen en kleine zelfstandigen, ambachtslieden en beter gesitueerde arbeiders. Aan de bovenkant van het sociale spectrum staan de vermogende hogere groepen met individuele spaarregelingen, lijfrentes en tontines en levensverzekeringen. Aan de maatschappelijke onderkant fungeerde uiteraard de armenzorg als sociale voorziening. De geformaliseerde onderlinge hulpfondsen zijn, ook in hun samenhang, in vergelijking met het commerciële verzekeringswezen en de armenzorg bepaald niet uitbundig bedacht geweest met geschiedwetenschappelijke aandacht.

Het boek beschrijft een zeer breed scala van instituties en arrangementen van sociale zekerheid. Het begint met de achttiende-eeuwse vormen van publieke regelingen en de lange weg (1798-1818) van afschaffing van diverse ervan. Vervolgens komen de typisch negentiende-eeuwse formele maar particuliere vormen van onderling hulpbetoon aan bod, dus het eigenlijke onderwerp van het boek. Afsloten wordt met de moderne, publieke sociale zekerheid vanaf circa 1900 tot aan de voorlopige consolidatie ervan in de jaren zestig van de twintigste eeuw. Tot het oude en verdwijnende van de vroegmoderne tijd behoren ook de (semi-)publieke en als zodanig verplichte instituties van ambachtsgilden, buurtgilden, knechtsgilden en knechtsbossen. Sinds de zestiende eeuw waren er overigens reeds vrijwillige onderlinge fondsen. Al deze voorzieningen waren gericht op beroepsgroepen. De onderlinge fondsen van de negentiende eeuw voorzagen in de lacunes die waren ontstaan door de verdwijning van de oudere publieke

regelingen. In die eeuw bleven de beroepsgebonden onderlinge fondsen een rol spelen, maar rukten de algemene fondsen steeds verder op. Ook organisaties als vakverenigingen, werkliedenverenigingen en vakbonden gingen zich op verzekeringsterrein bewegen, met name voor ziekte, overlijden en werkloosheid. Verder behandelt Van Genabeek nog alternatieven voor onderlinge fondsen, namelijk filantropische instellingen, fondsen ingesteld door geneeskundigen, commerciële verzekeringsfondsen en fabrieks- en bedrijfstakfondsen vanuit werkgeverszijde. Wat opvalt is de grote vormenrijkdom. Grote aandacht gaat in het boek uit naar de bestuurlijke organisatie. Anders dan beroepsgebonden en algemene onderlinge fondsen kenden deze alternatieve instellingen geen ledenvergaderingen; met name de commerciële fondsen golden als 'directeursfondsen'. Verklaringen voor de omslag rond 1800 van semi-publiek naar privaat en vervolgens rond 1900 weer naar publieke regelingen worden door Van Genabeek gezocht in politiek-ideologische factoren inclusief 'sociale bewustwording', en in sociaal-economische verandering. Ook onderzoekt de auteur de uitkeringsniveaus, de (on)toereikendheid van de uitkeringen. Zo is de opkomst van de publieke sociale zekerheid circa 1900 niet alleen bepaald door sociaal-economische verandering en door ideologische verschuivingen ten faveure van publieke regelingen in confessionele en sociaal-democratische kring, maar ook door de insufficiëntie van uitkeringen door de private onderlinge fondsen en de commerciële fondsen. In verbinding met al deze beschrijvingen en verklaringen presenteert Van Genabeek ook bepaalde kwantitatieve kenmerken van instellingen en hun fondsen, met name de aantallen ervan en soms ook de aantallen leden c.q. verzekerden.

Het grote belang van het boek is dat we nu, ter completering van wat de laatste jaren aan publicaties is verschenen over de ontwikkeling van armenzorg, moderne sociale zekerheid en commercieel verzekeringswezen, een goed en vooral systematisch beeld hebben van het veelvormige patroon van niet-publieke onderlinge fondsen in de negentiende eeuw. Elke soort voorziening, van armenzorg tot en met de onderlinges en commercieel verzekeringsaanbod, kan immers pas goed worden begrepen in relatie tot het gehele voorzieningenpatroon. De behandeling die de auteur zijn onderwerp laat ondergaan is bovendien breed; alle relevante facetten worden beschrijvend en analyserend belicht.

Het is nuttig om hier op enkele punten met de auteur in discussie te gaan. Het boek wijst aan de 'open markt' als gevolg van de liberalisering sinds 1818 een innovatieve werking toe, die zich manifesteerde in organisatorische veranderingen en wijzigingen in de voorzieningenpakketten en in specialisatie. Bij de behandeling van de opkomst van de moderne, publieke sociale zekerheid en hâar ontplooiing qua organisatievormen en voorzieningenpakketten sinds eind negentiende eeuw komt bij Van Genabeek de term innovatie niet voor. Steekt evenwel in deze heroriëntering op de publieke sfeer en de potenties daarvan ook niet net zo goed vernieuwingsdrang?

De auteur acht voor de door hem gesignaleerde markteconomische vernieuwing Schumpeters bekende innovatietheorie een geschikte maatstaf. Hij signaleert evenals Schumpeter cycli in innovaties, eerst met 'creatieve vernietigingsfasen', met een periodiciteit van ongeveer tien jaar (1840, 1850, 1860, 1880, 1890, 1900). Schumpeters theorie lijkt hier wellicht minder toepasselijk. Volgens die theorie gaat het immers om industriële innovatieconcentraties in een golfachtige opeenvolging in de vorm van een zelfregulerende (endogeen-economisch bepaalde) conjunctuurbeweging. Deze golf is bovendien langetermijn, en wel met een omspanning van enkele decennia, zeker niet een frequentie van tien jaren. Ook wordt het bestaan zelf of tenminste de waarneembaarheid van deze golf betwist. In elk geval kent zij althans bij Schumpeter geen determinatie door niet-economische (politieke en ideologische) factoren, die bij de onderlinges van Van Genabeek wel een belangrijke rol speelden.

Een ander punt van discussie zou kunnen zijn hoe liberaal eigenlijk de negentiende eeuw was. Uiteraard waren er liberaliserende trends, maar sinds 1850/1870 traden er net zo goed nieuwe vormen van staatsregulering en in elk geval vrij intensieve discussies daarover op. Arbeidswetgeving eerst en vervolgens het aarzelende maar na circa 1900 versterkende begin van de sociale zekerheid zijn er voorbeelden van. Bovendien zijn er zekere continuïteiten van vóór 1800 tot in de twintigste eeuw in de armenzorg geweest, die ook voor zover (van oudsher) kerkelijk georganiseerd tot het domein van de (semi-)publieke instellingen kunnen worden gerekend. De vrijwillige onderlinge fondsen van de negentiende eeuw zouden voor een goed begrip van hun historisch-maatschappelijke plaats niet alleen in onderling verband maar ook in relatie tot de armenzorg moeten worden beschouwd. Kan tevens de terugdringing van de beroepsgebonden ten gunste van de algemene fondsen die Van Genabeek signaleert, niet reeds als een voorafschaduwing van de latere publieke collectivisering van de moderne sociale zekerheid worden geïnterpreteerd?

A. C. A. M. Bots

N.C.F. van Sas, H. te Velde, ed., De eeuw van de grondwet. Grondwet en politiek in Nederland, 1798-1917 (Deventer: Kluwer, Den Haag: Ministerie van binnenlandse zaken en koninkrijksrelaties, 1998, 311 blz., f125,-, ISBN 90 268 3326 1). M. C. Burkens, e. a., ed., *Gelet op de grondwet* (Deventer: Kluwer, Den Haag: Ministerie van binnenlandse zaken en koninkrijksrelaties, 1998, 171 blz., f85,-, ISBN 90 268 3325 3).

In het kader van het project '150 jaar Grondwet' verschenen in 1998 onder auspiciën van het ministerie van binnenlandse zaken twee bundels met in totaal 22 bijdragen. *De eeuw van de grondwet* (hierna kortheidshalve aan te duiden met I) is historisch van karakter, terwijl *Gelet op de grondwet* (II) op de toekomst gericht is, of, zoals de toenmalige minister Peper het in zijn woord vooraf formuleert: op 'een aantal maatschappelijke ontwikkelingen ... die elk hun invloed op het constitutionele denken zullen doen gevoelen'. In feite richten ook de auteurs van II hun aandacht meer op heden en verleden dan op de toekomst, zodat de bundels niet alleen qua vormgeving verwant zijn, maar ook — meer dan op het eerste gezicht — inhoudelijk.

De grootste opwinding die bij de festiviteiten van 1998 en bij de voorbereiding daarvan te beleven viel, betrof niet zozeer de inhoudelijke aspecten van de herdenking, als wel de wijze waarop de eerste grondwet, die van 1798, door de grondwetswijziging van 1848 in de schaduw werd gesteld. Over deze misser en de mogelijke achtergronden daarvan is in 1998 zelf al meer dan genoeg gezegd en geschreven, ook in de *BMGN*. Op één punt zij hier nog geweest. Veel auteurs — inclusief de minister in het woord vooraf bij I — wijzen op het belang van de *Staatsregeling van 1798*. N. C. F. van Sas en H. te Velde, de redacteurs van I, hebben het over de 'Constitutionele kernjaren' 1798 en 1848, en zij vinden dat alleen al omdat in onze eenheidsstaat die in 1798 is ontstaan de *Staatsregeling* uit dat jaar 'ten volle — naast die van 1848 — (verdient) herdacht te worden', hetgeen onder meer mislukt is, omdat 'het ook nu nog heel moeilijk blijkt in bredere kring de handen op elkaar te krijgen voor 1798' (1,9 vlg.). Zien we het goed dan wordt het tegengestelde standpunt alleen ingenomen door C. R. Niessen, plaatsvervangend directeur-generaal constitutionele zaken van het ministerie. Hij ziet 'geen rechtstreekse historische lijn ... tussen die *Staatsregeling* en ons huidige constitutioneel bestel' (II, 154).

Het aantrekkelijke van de meeste bijdragen zit in de leesbare wijze waarop bekende zaken weer eens anders worden gezegd. Iets waardoor men op ideeën komt of ze in een enkel geval kwijtraakt. Kennelijk is op een publiek gemikt dat al aardig op de hoogte is, aan feitelijke